

Phương pháp điều tra khảo sát và đánh giá di sản kiến trúc thuộc địa Pháp và khả năng vận dụng cho các công trình kiến trúc xây dựng đầu thế kỷ XX tại Tiên Yên

Method of surveying and evaluating architectural heritage of French colonial period and ability to apply to the early 20th-century buildings in Tien Yen

Lê Duy Thanh

Tóm tắt

Di sản kiến trúc Pháp ở Việt Nam đang ngày càng được xã hội và các nhà chuyên môn quan tâm nhưng chủ yếu sự quan tâm đó lại nằm ở các thành phố lớn như Hà Nội hay TP. Hồ Chí Minh. Tiên Yên là một ví dụ minh họa cho một đô thị nhỏ vẫn còn giữ những giá trị kiến trúc Pháp. Bài viết này trình bày về phương pháp tiếp cận và đánh giá các công trình kiến trúc thuộc địa Pháp và nhận định những khả năng để áp dụng vào điều kiện thực tế tại Tiên Yên.

Từ khóa: Tiên Yên, di sản kiến trúc thuộc địa Pháp

Abstract

The French architectural heritage in Vietnam gains increasingly attention from society and professionals, but mainly in large urban areas such as Hanoi or Ho Chi Minh City. Tien Yen is an example of a small city that still holds French architectural values. This paper presents the process of approaching and evaluating French colonial architecture, and the potential for its application in Tien Yen's real-life conditions.

Key words: Tien Yen, French colonial architecture

Mở đầu

Các công trình kiến trúc Pháp trên địa bàn huyện Tiên Yên được xây vào những năm 1910 tập trung ở khu vực thị trấn Tiên Yên ngày nay, bao gồm: dãy nhà bệnh viện Pháp khu Đồn Cao có chiều dài 25m, rộng 15m, nhiều cửa và cửa sổ, toà nhà Huyện uỷ nằm trên một ngọn đồi thấp, vị trí trung tâm thị trấn, hướng cửa nhìn thẳng ra sông Tiên Yên... Các công trình này mang đậm nét đặc trưng về phong cách kiến trúc quân sự thuộc địa đầu thế kỷ 20 như: mặt bằng chữ nhật, hành lang bên, bố cục không gian đăng đối, các họa tiết trang trí tinh xảo và hệ thống cửa vòm độc đáo, khác biệt với những kiến trúc khác. Các công trình này cho đến nay vẫn giữ được những giá trị đặc trưng của di sản kiến trúc thuộc địa như giá trị thẩm mỹ, giá trị lịch sử, đặc biệt là giá trị sử dụng và phát huy. Cũng giống như các di sản kiến trúc khác, các công trình này cũng đang đối mặt với các nguy cơ tác động làm giảm giá trị của chúng bao gồm: Các nguyên nhân khách quan (khí hậu, biến động của địa chất...) và các nguyên nhân chủ quan (quy trình quản lý, quá trình sử dụng của con người...). Chính vì vậy cần có những phương pháp tiếp cận để đánh giá một cách toàn diện những giá trị cũng như các tác động làm ảnh hưởng tới các công trình này nhằm giữ lại một nét di sản khá đặc trưng của đô thị Tiên Yên.

Những nhận định chung về các công trình thuộc địa Pháp tại Tiên Yên

Ở những hình ảnh tư liệu lịch sử cho thấy tổng thể kiến trúc của các công trình này từ thời điểm ban đầu hình thành vào đầu thế kỷ 20 (Hình 1.1). So sánh với hiện trạng hiện nay, các công trình này chưa bị biến đổi nhiều về tổng thể, nhưng khi đi sâu vào đánh giá kĩ hơn về chi tiết có thể dễ dàng nhận ra chúng đang được ứng xử sai cách. Nhà thờ Tiên Yên là một ví dụ cho thấy việc di sản đang dần mất đi giá trị của nó khi màu sơn và một số các chi tiết bên ngoài bị thay đổi, cảnh quan xung quanh công trình bị xâm hại (Hình 1.2) (Hình 1.3). Hay như trường hợp toà nhà Huyện uỷ, tuy công trình giữ được hình dáng khá nguyên vẹn ở bên ngoài nhưng do đang được sử dụng với các chức năng hành chính mới như: Văn phòng, Ban tổ chức, Ban tuyên giáo, Ủy ban kiểm tra... Việc thay đổi chức năng sử dụng so với thời kỳ đầu như vậy kéo theo những sự thay đổi về kiến trúc và ảnh hưởng tới cấu trúc của công trình.

Nhìn chung các công trình này được xây dựng vào những năm 1900 với mục đích ban đầu chủ yếu là cho mục đích quân sự, tuy hầu hết được sử dụng với chức năng mới nhưng vẫn giữ những nét đặc trưng như: tường bao với hệ vòm cuốn, hệ cửa chớp, cửa sổ mái và ống khói với họa tiết trang trí công phu nổi bật trên hệ mái nhà bằng đá phiến đen rất dốc như những ngọn tháp cao... (Hình 1.4). Với hình thái kiến trúc trải dài theo thế đất và mái dốc, mật độ xây dựng rất hạn chế, điều này tạo nên cảnh quan hài hoà giữa công trình kiến trúc theo phong cách địa phương Pháp với cảnh quan núi đồi Tiên Yên.

Nội dung phương pháp khảo sát và đánh giá di sản Pháp thuộc nói chung

Để có được kiến thức sâu sắc và đầy đủ về tình trạng thực tế của các công trình thuộc địa Pháp tại Tiên Yên cần phải thực hiện đầy đủ các bước sau:

- Nghiên cứu về bối cảnh lịch sử xây dựng ban đầu;

ThS.KTS. Lê Duy Thanh

Bộ môn Lịch sử và Bảo tồn di sản Kiến trúc

Khoa Kiến trúc

Điện thoại: 0963548890

Email: thanhld@hau.edu.vn

Ngày nhận bài: 21/3/2022

Ngày sửa bài: 8/4/2022

Ngày duyệt đăng: 15/03/2024



Hình 1.1. Ảnh tư liệu lịch sử Tiên Yên (Với các di sản vẫn còn tới hiện nay như: Khe Tù,...)



Hình 1.2. Nhà thờ Tiên Yên những năm 1900



Hình 1.3. Nhà thờ Tiên Yên hiện nay

- Đo đạc chính xác tình trạng di sản;
- Xác định và phân loại các thành phần mang giá trị;
- Thống kê, tìm hiểu tất cả các tình trạng, nguyên nhân hư hại công trình;
- Phân tích hệ thống kết cấu (phương pháp xây dựng, vật liệu sử dụng);
- Tổng hợp và Định hướng dự án bảo tồn.
- B1: Bối cảnh lịch sử

Những nghiên cứu về bối cảnh lịch sử phải được thực hiện để xác định: thời kỳ xây dựng; kiểu và phong cách kiến trúc; bối cảnh chính trị. Có thể thấy rằng hầu hết các công trình ở Tiên Yên đều thuộc phong cách tiền thuộc địa và địa phương Pháp. Do vậy, có thể nghiên cứu những mẫu tương đương có tại Hà Nội như: công trình Bảo tàng lịch sử Quân

đội, Bộ ngoại giao, Bệnh viện Việt Đức...

Ngoài ra cần tìm hiểu rõ các đặc điểm thích nghi với khí hậu của các công trình này. Tiên Yên là nơi có khí hậu nhiệt đới gió mùa miền núi: mùa đông khá lạnh, mùa hè dịu mát và nhiều mưa. Lượng mưa trung bình năm 2.427mm. Nhiệt độ trung bình năm 22,4°C. Do vậy có thể thấy các công trình này đều thích ứng rất tốt với khí hậu địa phương, thể hiện qua hệ mái dốc lớn không có sê nô thoát nước, tường dày và có lò sưởi để sưởi ấm vào mùa đông.

- B2: Đo đạc chính xác tình trạng công trình

Giai đoạn đo vẽ khảo sát khoa học là cơ hội để tiếp cận tổng thể công trình. Yêu cầu đặt ra phải đo vẽ tất cả các bộ phận của công trình, từ tầng hầm tới tầng áp mái và mái, mặt đứng và không gian bên trong. Do vậy cần phải tìm lối vào hoặc lối tiếp cận tất cả các cấu trúc, đặc biệt quan trọng những cũng là khó khăn nhất là tầng hầm và mái (Hình 1.8). Hình 1.5 cho thấy hình ảnh một dãy nhà ở bệnh viện Đồn Cao với đặc trưng nền tầng trệt cao hơn sân khoảng gần 1m và thông qua các mẫu tương đương tại Hà Nội có thể phỏng đoán dưới nền các công trình này cũng có hệ thống hầm (Hình 1.6) (Hình 1.7).

Sản phẩm đo đạc bao gồm các bản vẽ mặt bằng, mặt đứng, các bản vẽ phải được thực hiện tại hiện trạng. Hình 1.9 và Hình 1.10 là bản vẽ khảo sát của công trình VAXUCO tại Hà Nội. Với thực tế tại Tiên Yên chưa có nhiều các chuyên gia về bảo tồn thì đây là giai đoạn để đào tạo và phát triển nâng cao năng lực của đội ngũ kỹ sư tham gia bảo tồn cho địa phương.

- B3: Xác định và phân loại các thành phần trong công trình



Hình 1.4. Một công trình thuộc địa Pháp tại Tiên Yên với đặc trưng phong cách kiến trúc địa phương Pháp



Hình 1. 5 Một dãy nhà bệnh viện ở khu Đồn Cao

Ở bước này, tất cả các yếu tố phải được kiểm tra để xác minh tính nguyên gốc và tình trạng bảo tồn. Ngoài các thành phần chính thì các yếu tố nhỏ như lò sưởi, cầu thang gỗ, các cửa sổ mái, cửa chớp, cửa sổ và cửa ra vào phải được thống kê đầy đủ. Công việc này tiêu tốn nhiều thời gian nhưng sẽ đảm bảo sự tinh tế của công tác bảo tồn sau này (Hình 1.11).

- B4: Thống kê, tìm hiểu các tình trạng hư hại công trình

Ở giai đoạn này, các hư hại cấu trúc chính phải được phân tích cẩn thận để hiểu nguyên nhân gây ra sự mất cân bằng để đề xuất các biện pháp thiết kế kỹ thuật nhằm ổn định tòa nhà và ngăn chặn sự tiếp tục xuống cấp. Đây là một giai đoạn nhạy cảm và đòi hỏi sự tinh tế của người điều tra đánh giá. Có thể thấy các công trình ở Tiên Yên đang gặp phải các

vấn đề cơ bản như sau:

- Mái nhà xuống cấp → dột → nước thấm và làm hỏng bên trong của công trình
- Nhiều vết nứt ở mặt đứng và các bức tường chịu lực chính.
- Các bức tường ngăn bị sửa chữa dẫn tới các vấn đề như: mất cân bằng cấu trúc của hai tầng → vặn xoắn cấu trúc → nứt ngang và dọc.

Để xác định nguyên nhân của các dấu hiệu này cần thực hiện phương pháp thăm dò phá hủy một phần nhằm mục đích phơi bày cấu trúc chính và phân tích phạm vi của hư hại. Hình 1.12, Hình 1.13 và Hình 1.14 cho thấy ví dụ công việc loại bỏ lớp vữa bao phủ để xác định mức độ và nguyên nhân của các vết nứt. Với cấu trúc kết cấu giữa gạch xây và dầm kim loại, các công trình thuộc địa Pháp tại Tiên Yên có thể bị phá hủy bởi các nguyên nhân khác nhau:

- Sửa đổi cấu trúc chính mà không tính toán đến các phương án hỗ trợ kết cấu hoặc do thiếu kiến thức về đặc trưng xây dựng của công trình. (sửa đổi tường, khung cửa...). Hình 1.13 cho thấy ví dụ về việc những người sử dụng đã tự phá dỡ một bức tường chịu lực làm lệch cấu trúc chịu lực của công trình;

- Thiếu bảo trì hoặc bảo trì sai phương pháp mà phổ biến nhất là không bảo trì mái dẫn tới thấm nước thường xuyên, làm hỏng các vật liệu (gạch, vữa, dầm kim loại...);

- Việc dùng vữa xi măng sửa chữa mặt đứng một cách bừa bãi rất phổ biến ở các công trình di sản này khiến cấu trúc khối xây bị phá hủy từ trong ra do độ ẩm tăng cao và muối từ xi măng.



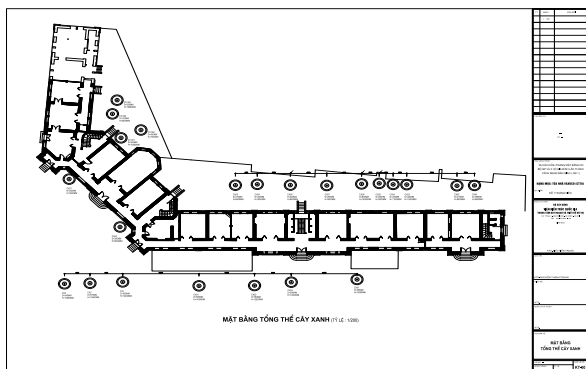
Hình 1.6. Tầng hầm một công trình thuộc địa tại Hà Nội



Hình 1.7. Lỗ vào tầng hầm một công trình thuộc địa tại Hà Nội



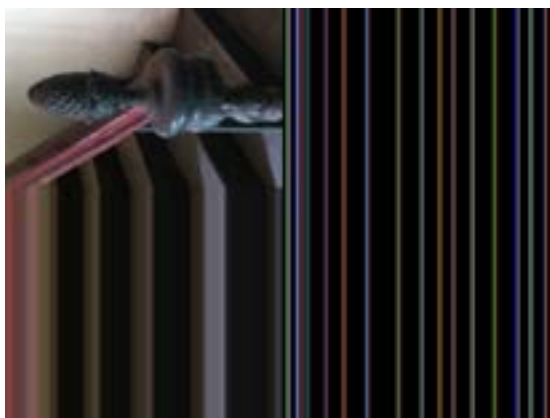
Hình 1.8. Tiếp cận mái một công trình thuộc địa tại Hà Nội



Hình 1. 9. Bản vẽ đo vẽ mặt bằng



Hình 1. 10. Bản vẽ đo vẽ mặt đứng



Hình 1.11. Cấu trúc mái, Lò sưởi, cầu thang tại một công trình kiến trúc thuộc địa Pháp tại Hà Nội



Hình 1.12. Tìm hiểu vết nứt trong tường



Hình 1.13. Tìm hiểu các phần bị thay đổi trong cấu trúc trong quá trình sử dụng công trình



Hình 1.14. Những vết nứt tường rất phổ biến ở các công trình thuộc địa Pháp

Hình 1.14 là một ví dụ điển hình cho công tác điều tra nguyên nhân gây ra hư hại. Nguyên nhân thường đến từ tính chất của nền đất thay đổi → dẫn đến trượt/sụt lún móng → nứt.

- B5: Phân tích hệ thống cấu trúc (phương pháp xây dựng, vật liệu sử dụng)

Đây là công việc nhằm mục đích hiểu rõ toàn bộ về phương pháp xây dựng công trình bằng các thăm dò phá hủy hoặc tháo dỡ một phần các yếu tố hiện hữu để nghiên cứu và đặc biệt chú ý đối với các vị trí đang bị hư hại hoặc đã được sửa đổi.

Với các công trình ở Tiên Yên cần nắm rõ các cấu trúc cấu thành công trình bao gồm: cấu trúc mái, trần, sàn, tường các tầng và nền móng. Thông qua giai đoạn này cũng để nắm rõ tất cả các sửa đổi, sửa chữa hoặc can thiệp được thực hiện theo thời gian sử dụng công trình. Các thông tin này cần được chuyển sang bản vẽ 3D. Hình 1.15 là ví dụ mô hình phân tích cấu trúc một công trình tại Hà Nội cho người xem thấy rõ các thành phần chính như nền đá, tường gạch, dầm kim loại và kết cấu mái mà không có bất kỳ chi tiết trang trí hoặc lớp bao che nào.

- B6: Tổng hợp



Hình 1.15. Phục dựng cấu trúc xây dựng của một công trình kiến trúc thuộc địa Pháp thông qua mô hình 3D

Bước cuối cùng là tổng hợp tất cả các dữ liệu và thông tin được tìm thấy, từ đó có thể dẫn đến các đề xuất cho dự án bảo tồn công trình ở các cấp độ khác nhau như:

- Đề xuất về các công việc cần thiết được thực hiện để ngăn chặn nguy cơ thiệt hại thêm;
- Đề xuất sửa chữa để bảo tồn tất cả các bộ phận của tòa nhà;
- Đề xuất phục hồi tòa nhà theo nguyên gốc ban đầu.

Khả năng áp dụng tại địa phương

Phương pháp đánh giá di sản đã trình bày trên đây chỉ có thể thực hiện được nếu biết kết hợp các điều kiện và nguồn lực sẵn có tại địa phương bao gồm: khoa học kỹ thuật, nguồn nhân lực và yếu tố kinh tế. Ở đây bài viết xin bỏ qua yếu tố kinh tế và chỉ đề cập tới hai yếu tố còn lại:

Về yếu tố khoa học kỹ thuật: các giải pháp kỹ thuật của phương pháp điều tra khảo sát không phức tạp và chỉ cần các dụng cụ máy móc đơn giản (giàn giáo, thang, khoan,...) với trình độ kỹ thuật tại địa phương là hoàn toàn đáp ứng được.

Về trình độ nguồn nhân lực: với yêu cầu các Kiến trúc sư đã có kinh nghiệm trong các dự án bảo tồn chuyên nghiệp, các chuyên gia về di sản kiến trúc ở Tiên Yên cần có kiến thức sâu hơn về các phương pháp xây dựng để họ có thể hiểu rõ hơn về di sản văn hóa của mình. Do vậy, đề xuất địa phương cần kết hợp với các tổ chức chuyên ngành nghiên cứu về bảo tồn như: Trường Đại học Kiến trúc Hà Nội, Viện bảo tồn di tích... Trong quá trình tham gia bước đầu khảo sát sẽ là cơ hội để đào tạo nâng cao kinh nghiệm bảo tồn cho

các KTS ở Tiên Yên, từ đó phục vụ cho các dự án bảo tồn khác tại địa phương.

Kết luận

Một lần nữa cần nhấn mạnh di sản thời Pháp ở Tiên Yên có những nét đặc trưng riêng và đó là lý do tại sao dù cho có khó khăn tới đâu vẫn rất cần thiết phải tiến hành quá trình đánh giá kỹ thuật toàn diện đối với công trình di sản trước khi thực hiện bất kỳ sự tác động nào. Chỉ có đánh giá kỹ thuật toàn diện mới có thể cung cấp hiểu biết sâu sắc về tình trạng của tòa nhà và đó là tiền đề cho các bước đi tiếp theo để bảo tồn bền vững các di sản đó./.

Tài liệu tham khảo

1. CIB (2010), *Guide for the Structural Rehabilitation of Heritage Buildings*, CIB Publication 335
2. Paulo B. Lourenco (2004), *Analysis and restoration of ancient masonry structures*.
3. Paulo B. Lourenco (2006), *Recommendations and Advances in Research and Practice*.
4. ICOSMOS (2001), *Recommendations for the analysis, conservation and structural restoration of architectural heritage*
5. Nicolas Viste (2014), *Hang Bai villa Analysis report, IMV*
6. Logan, W. S. (2000). *Hanoi: Biography of a City*.
7. Irwin, J. (2002). *Historic Preservation Handbook*. McGraw-Hill.